EPPEGHEM

Gemeente ▪ Parochie ▪ Kerk

HISTORISCHE SCHETS

DOOR

Kanunnik Dr J. LAENEN

ARCHIVARIS VAN HET AARTSBISDOM

LEUVEN

DRUKKERIJ «*NOVA ET VETERA*»

Thienschestraat, 138-140

—

1910

8183

EPPEGHEM

EPPEGHEM

Gemeente ▪ Parochie ▪ Kerk

HISTORISCHE SCHETS

DOOR

Kanunnik Dr J. LAENEN

ARCHIVARIS VAN HET AARTSBISDOM

LEUVEN

DRUKKERIJ « *NOVA ET VETERA* »

Thienschestraat, 138-140

—

1910

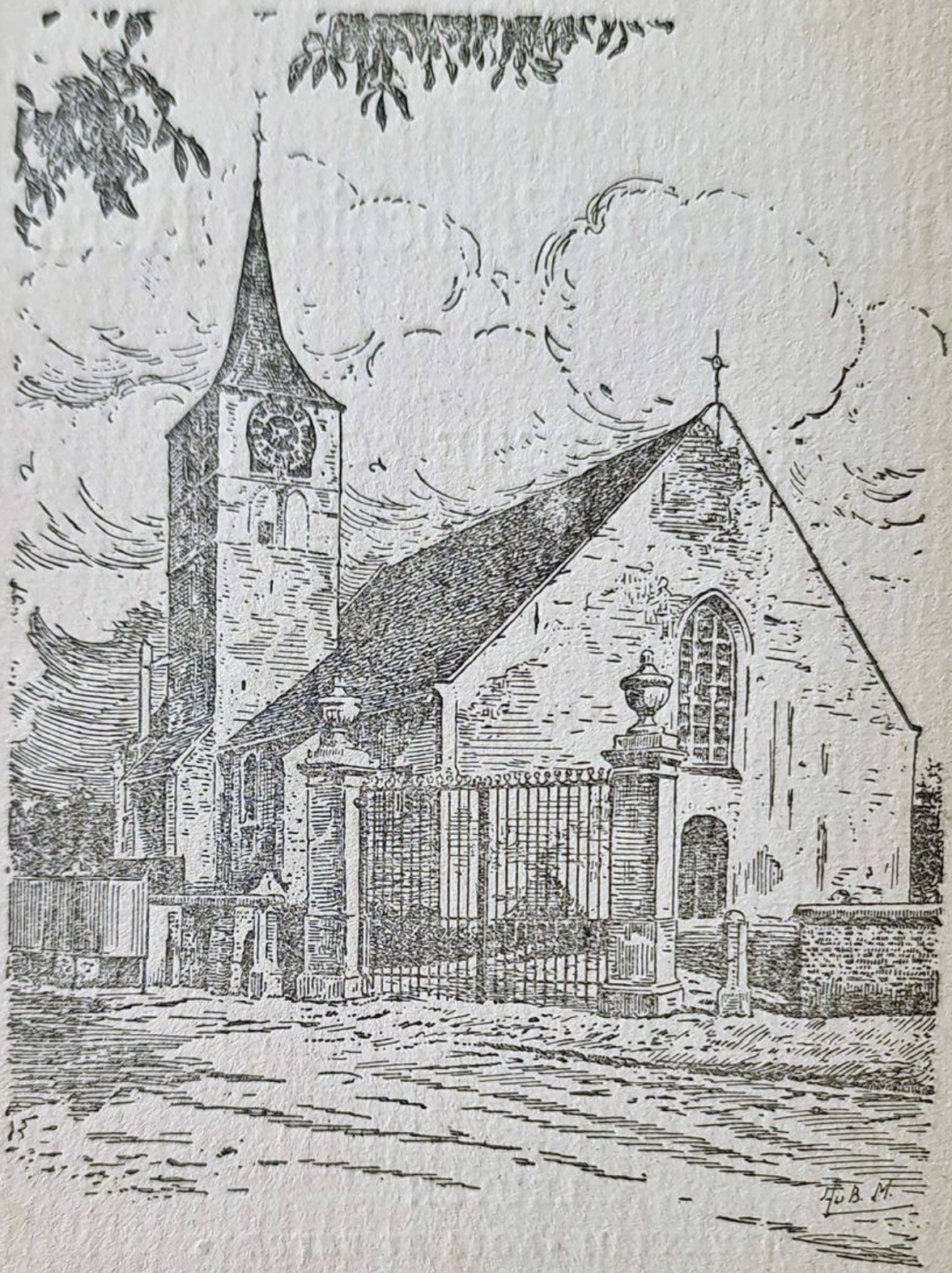

Een koninklijk besluit van den 11en Mei 1910 machtigde het kerkfabriek van Eppeghem tot de gedeeltelijke afbraak en de vergrooting zijner oude, grootendeels nog romaansche kerk.

Hoe noodzakelijk deze vergrooting ook was, zal toch menigeen, met een onbestemd gevoelen van treurnis, deze grijze muren hebben zien vallen, die zoo lange eeuwen getuige waren van veel voorspoed en van veel rampen, waartusschen zij als kinderen hun onschuldig gebed gestameld, als jongelingen om een heilzame toekomst gesmeekt, als volwassen in smart en vreugde geweend en God gedankt hebben.

En daarom denken wij aan veler wensch te beantwoorden met in deze, alhoewel korte bladzijden, het verleden te schetsen van de gemeente en van de parochie, en bijzonderlijk dit van het kerkgebouw.

Mochten zij er toe bijdragen de liefde tot den geboortegrond te ontwikkelen!

I

DE GEMEENTE

Eppeghem is eene gemeente van het arrondissement Brussel, gelegen op den grooten steenweg van Mechelen naar Vilvoorden en langsheen de boorden der Zenne.

Als vlek komt Eppeghem ons het eerst voor in een

diploom van Keizer Otto, van 't jaar 966, waarbij deze de gift bevestigt van zekeren Hillinus, die aan de abdij van Nijvel vijf woningen en een bosch voor 't voeden van honderd zwijnen ten geschenke gaf, gelegen in Brabant, op de rivier Ippinghohaim (1).

Van dan tot in de XIIe eeuw treffen wij den naam niet meer aan.

Tusschen de jaren 1138-1152 vinden wij eenen Wilhelmus van Eppinghem vermeld, die als getuige optreedt in eenen akt van Walter van Grimbergen (2). Deze Willem van Eppeghem was ridder (3) en bezitter van een vrijgoed te Eppeghem, namelijk de hoeve van Nederhem, waarvan hij bij testament een gedeelte naliet aan de abdij van Grimbergen (4). Rond denzelfden tijd zien wij ook eenen Arnold (5) en eenen Gosuinus (6) van Eppeghem verschijnen.

(1) Miraeus, *Opera diplomatica*, I, 654. — Zie daarover, Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*, II, 537 ; — A. Goovaerts, *Poppenspel, Tooverij, Pijniging*, in de *Vlaamsche Kunstbode*, 1895.

(2) *Bijdragen tot de Geschiedenis, bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant*, II, 426.

(3) Men weet dat ridder niet noodzakelijker wijze, in de XIIe eeuw, gelijk staat met vrij man. Vele ridders waren zelfs alsdan nog laten. In de akte zelve lezen wij, dat daar als getuigen tusschenkwamen « *een groot getal zoo vrije als andere ridders* ».

(4) *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, XI, 16.

(5) Als getuige in bovengemelde akt.

(6) *Analectes*, XI, 18. — Zie ook : Wauters, *Hist. des environs de Bruxelles*, II, 541.

In 1686, bij het opstellen van het *Cohier* tot verdeeling der belastingen, had de gemeente eene oppervlakte van 599 bunders en half, waarvan 445 veld, 67 weiden, en 22 bosch, evenals nog 65 bunders gemeente heide. Thans heeft de gemeente eene oppervlakte van 847 hectaren (1).

Te oordeelen naar de belangrijkheid der oude kerk, bezat Eppeghem reeds in de XIIIe eeuw eene talrijke en welstellende bevolking. 't Zelfde blijkt ook uit het bestaan te Eppeghem van een gods- of gasthuis voor pelgrims. Die welstand schijnt geduurd te hebben tot in de XVIe eeuw, wanneer het dorp sterk verviel, om de volgende eeuw wederom op te komen.

In 1435, telde de gemeente 105 woningen (2), in 1574 waren er tweehonderd communicanten, die een twintigtal jaren later, in 1598, tot vijftig versmolten waren. Dank echter het herstel van den vrede, komen de vluchtelingen en uitwijkelingen terug, en 't jaar daarop teekent de deken, bij zijn kerkbezoek, er honderd en tien op. In 1606, vermelden de kerkvisitaties er honderd twee-en-dertig ; in 1607, honderd zes-en-dertig ; in 1608, honderd vijftig ; in 1615, honderd zestig ; in 1618, honderd negentig ; in 1651 ongeveer driehonderd ; in 1671, driehonderd vijf-en-zestig ; in 1672, driehonderd

(1) De gemeente betaalde alsdan aan belasting op den voet van 135 g. 80 st. voor elken XXen penning. — Zie over 't belastingstelsel: J. Laenen, *Le ministère de Botta-Adorno dans les Pays-Bas autrichiens sous le règne de Marie-Thérèse* (1749-1753), Antw., 1902, bl. 133 en vlgg.

(2) Wauters, *Environs*, II, 835, aant. 1.

zeventig; in 1774, vijfhonderd vier-en-zeventig (1). In 1786 vermeldden de officiëele optellingen 747 inwoners; in 1831 (2), 961; thans zijn er 1563.

Onder burgerlijk opzicht maakte Eppeghem, zooals Beigem, Brusseghem, Grimbergen, Londerzeel, Meysse en Strombeek, evenals vroeger Boom, Heindonck, Sempst, deel van het land, later de Baanderij van Grimbergen.

Het land van Grimbergen hoorde van ouds toe aan het geslacht der Berthoud's, die meer dan eens het hoofd durfden bieden aan de hertogen van Brabant zelf.

Later ging de heerlijkheid van Eppeghem, waarvan de rechten, die, gelijk ook elders, hunne hoogten en laagten hadden (3), over in het geslacht der Nassau's, die ze tot aan de Fransche Omwenteling bezaten.

Het was de heer van Grimbergen die dan ook te Eppeghem, den meier of burgerlijken en den drossaard of gerechtelijken officier, evenals de Schepenbank, aanstelde. Deze bestond reeds heel vroeg, telde zes schepenen, en gebruikte al zeker van in 't jaar 1293 een gemeenen zegel, eenen zilveren balk op gouden veld dragend, met het opschrift : + : S. SCABINORUM DE EPPENGHEM *(zegel der schepenen van Eppenghem).*

(1) Archief van 't Aartsbisdom, Kerkvisitatie, *ad ann.*

(2) Wauters, *Environs*, II, 835, aant. 1.

(3) Voornamelijk in de XVIIe eeuw namen, in navolging van 't geen in Frankrijk bestond, de zoogezegde voorrechten der dorpsheeren eene uitbreiding, die zij nooit te voren gekend hadden.

Het was ook van het leenhof van Grimbergen dat de oude kasteelen van Indevelde of Cattenhuys, Impel, Moortere of Cobbenbosch, Nederhem, Wanrode, Rollecoten en Vijst afhongen.

De heeren lichtten ook een gering weggeld op de dieren, paarden, hoornvee of schapen, die men Eppeghem door, langs den steenweg van Grimbergen op Mechelen leidde, doch daarvoor waren zij tot het onderhoud van de wegenis verplicht. Ook van Vilvoorden op Mechelen bestond er van ouds eene groote baan door Eppeghem. Deze, op den *Dullaert* bijzonder, was niet zonder gevaar op te leveren. In 't begin der XVIIe eeuw werd de weg echter merkelijk verbeterd en zelfs verbreed, het alles ten koste der stad Vilvoorden, die er dan ook op hare beurt eenen geringen tol mocht heffen.

Meermalen werd Eppeghem door kwalen van allen aard geteisterd. Op 't einde der XVIe eeuw waren het de oorlogen : in 1580 zelfs hadden de Brusselaars er eene schans opgeworpen om de vaart of het kanaal tegen eenen overval van de Spaansche garnizoenen van Mechelen en Leuven te vrijwaren. 't Was rond dien tijd ook, dat, gelijk wij later zullen zien, de kerk in asch werd gelegd. Later, in 1628, was het de pest die er menigvuldige slachtoffers maakte ; dan weer weinig daarna waren het de Franschen die bij eenen inval Eppeghem aan roof en moord prijsgaven. De pastoor Schriecx werd alsdan, terwijl hij de roofgierige soldaten wilde tegen gaan, doodelijk gekwetst. Weer later, bij den Oostenrijkschen opvolgingsoorlog was het zelfs het Fransche hoofdkwartier dat rond Eppeghem lag. Koning

Lodewijk XV zelf vernachtte op 't kasteel van 't Steen, zijn neef, de hertog van Penthièvre, op de pastorij te Eppeghem, en de maarschalk van Saxen, opperbevelhebber van het fransch leger, bij Francis De Coninck.

Hoe duur dit alles te staan kwam, bewijzen de oude rekenboeken, thans op het Staatsarchief : 't was de eene opeisching na de andere, de eene belasting na de andere,

> Soo menigh perdt met syne trosse
> Soo menighe wandelende myte met graan,

zegt een oud schrift, en zoo was het ; zonder te rekenen de belasting op de menschen zelf. Eppeghem, gelijk de andere dorpen, werd aangeslagen om ook zijne manschappen in den dienst van den Franschen koning te leveren. Hoe ongaarne onze Vlaamsche jongens in dien uitheemschen dienst traden, bewijzen de contrakten met de vrijwillige plaatsvervangers aangegaan en de zware lasten die nog eens de gemeente op zich laadde.

II

DE PAROCHIE

Men weet dat het grootste deel der buitenkerken, — en bijgevolg der gemeenten die er rondom ontstonden, — hunnen oorsprong te danken hebben aan het aloude frankische domein en aan de bidplaats die de meeste eigenaars er bouwden. 't Waren dan ook

deze en hunne afstammelingen of rechthebbenden die, tot aan 't Concordaat van 1801 toe, voortgingen den pastoor hunner aloude domaniale kerk voor te stellen.

Sommige kerken echter ontstonden te midden eener neerzetting van kleine eigenaars, vrije lieden, die zich ofwel met kleine cultuur ofwel met handel geneerden (1).

Het komt ons voor, dat kerk en gemeente van Eppeghem in zulk eene vrije volksneerzetting tot stand kwamen. Bij oorkonde, een afdoend bewijs dezer meening leveren, ware niet mogelijk ; maar toch staan wij hier voor eenen samenhang van omstandigheden, die zoo niet elk op haar eigen, dan toch te zamen genomen, elken twijfel schijnen uit te sluiten.

En vooreerst vinden wij in de onmiddelijke nabijheid der kerk geen enkel overblijfsel van eene heerlijke woning, noch eenen plaatsnaam, die er aan herinnert. Daarbij de ligging der kerk, op den oever der Zenne, langsheen de aloude romeinsche baan van Assche op Elewijt, maakte de plaats geschikt voor eene nederzetting van vrije lieden, terwijl tevens de hooge ouderdom van het kerkgebouw op eene bevolking wijst, vrij nog, alvorens de latere gemeentelijke vrijheden tot op den buiten waren doorgedrongen.

Verder zien wij dat, tot in de XVIIe eeuw toe, geen

(1) Zie daarover : Imbart de la Tour, *Les paroisses rurales du IVe au XIe siècle*, Paris, 1900 ; — H. Lesêtre, *La paroisse*, Paris, 1906 ; — F. Stolz, παροικια *parochia und parochus*, in het *Theol. Quartalschrift*, 1907 ; — *Annuaire du clergé*, 1906. Introduction. — Zie ook onze bijdrage over de kerk van Hamme, Leuven, 1910.

enkel grondheer aanspraak gemaakt heeft op eenig patroonrecht te Eppeghem, zelfs niet de machtige heeren van Grimbergen. Ook is noch kerk noch pastorij met eenen cijns ten bate van eenen vroegeren eigenaar belast, wat meestendeels in de oude domaniale parochiën het geval is.

Is het « hoe? » nopens den oorsprong der parochie Eppeghem reeds duister, niet minder duister is het « wanneer? » van haar ontstaan.

Als kapel, maar kapel met eigen bestaanmiddelen, is de kerk van Eppeghem zeer oud, vermits zij een eigen tiendgebied bezit. Als parochiekerk, of ten minste als herleefde parochiekerk (1), moet zij van lateren datum zijn: zij gold immers als dochterkerk van Sempst (2).

Tot in de XVIIe eeuw zelfs bezocht, naar ouder gewoonte en volgens het aangenomen recht, op de Kruisdagen, de processie van Sempst de dochterkerk van Eppeghem (3).

Wanneer gebeurde die scheiding tusschen Sempst en Eppeghem? Bepaalde aanduidingen hebben wij desaangaande niet. Misschien was het wel tusschen de jaren 1180-1250 (4).

(1) Vele kapellen, die oorspronkelijk bij hunne wording eene doopvont bezaten, verloren die later om dan weer bij eene nieuwe toeneming der bevolking terug tot parochiekerk op te klimmen. Zoo verging het waarschijnlijk ook te Eppeghem.

(2) *Analectes*, XXVIII, p. 141, note 1.

(3) Arch. van 't Aartsb., Kerkvisitatie, 1611.

(4) Dit meenen wij te mogen besluiten uit het feit, dat de *persona* van Sempst begever was der pastorij van Eppeghem. Vòòr het

Het begevingsrecht der pastorij van Eppeghem hoorde toe aan den *persoon* (1) van Sempst. Later na de vereeniging van het personaat van Sempst met het Kapittel van Kamerijk, kwam, uit krachte van een verdrag tusschen den Bisschop en het Kapittel, het begevingsrecht aan den bisschoppelijken stoel van Kamerijk, om, in 1559, bij de oprichting der nieuwe bisdommen, tot dien van Mechelen over te gaan.

In de XVIIe eeuw, wel is waar, beproefde het de dorpsheer, te Eppeghem gelijk op vele andere plaatsen, tusschen te komen in de benoeming van den pastoor. 't Was bijzonder na den dood van pastoor Minne, dat de prins van Oranje zijne vermeende rechten wilde doen gelden, maar ook de bisschop hield aan de zijne, en het hekken bleef aan den ouden stijl (2).

De tienden te Eppeghem hoorden toe aan ver-

laatste der XIIe eeuw immers bestond dit gebruik niet bij ons, en na 1250 werd het menigmaal over 't hoofd gezien. Zoo althans denken wij uit de algemeene parochiëele geschiedenis van het bisdom te mogen opmaken.

(1) De persoon, *persona*, is eigenlijk de titularis pastoor. Op sommige oude en rijke parochiën was echter het ingeworteld misbruik tot een wettelijk erkenden toestand opgewassen in zoo verre, dat de eigenlijke pastoor regelmatig eenen anderen priester als bedienaar der kerk aanstelde en moest aanstellen. Met dezen deelde hij dan de inkomsten der pastorij, maar liet aan hem alleen de zielenzorg over. Zie *Annuaire du clergé de l'Archevêché de Malines*, 1910. Malines, H. Dessain, 1910, pp. X-XI. Volgens een Decretaal van Alexander III (1159-1180) kwam de voorstelling van den pastoor der dochterkerken aan den herder der moederkerk toe.

(2) Arch. van 't Aartsb., *Reg. Miscell.*, E. 174.

scheidene personen. Het Kapittel van Kamerijk hief er voor zijn deel twee derden der pastoreele tienden, 't is te zeggen, van het derde der oude en van de vleeschtienden, en de helft der nieuwe tienden, of beter de nieuwe tienden beneden de Zenne, zuidwaarts (1); de pastoor genoot het overige der pastoreele tienden. De andere tienden, 't is te zeggen, de twee derden der oude tienden, die eigenlijk tot onderhoud van kerk en armen moesten dienen, waren, in de XVIIe eeuw, gelijkerwijze verdeeld tusschen de kanunniken van Zellaer te Mechelen, het Begijnhof van Brussel, de abdij van Grimbergen, de abdisse van Tercameren, en den heer van 't dorp en Oliveten, de eerste voor vijf zesden, en 't godshuis voor één zesde (2).

De geheele tienden waren op 't einde der XVIIIe eeuw verpacht, de oude voor 2300 fl., de nieuwe voor 200 fl. (3).

Bezaten de kerk en de armen geene tienden meer (4),

(1) Alzoo werd er na lange betwistingen overeengekomen rond het jaar 1670. Arch. van 't Aartsb., Kerkvisitatie van 1712.

(2) Al deze tienden waren reeds vroeg in handen van leeken, die er dan, volgens gewoonte, ten bate eener geestelijke instelling afstand van deden. Uit hoofde hunner tienden betaalden ook de vreemde tiendheffers jaarlijks eene zekere som aan den pastoor. Deze som was zeer gering, — 16 fl. in 1712, — vermits zij bij de andere inkomsten gevoegd slechts de in 't jaar 1697 gestelde competentie van 450 g. moest uitmaken. Ibidem, Reg. Miscell, H. 135.

(3) Ibidem, Kerkvisitatie, 1782.

(4) Oorspronkelijk waren de tienden, bij ons, in drie deelen gesplitst, één deel voor den priester, één voor den arme, één voor

de oorspronkelijke begiftiging in grond schijnt beter bewaard gebleven. Tot op het einde der XVIIIe eeuw toe, genoten pastoor, kerk en armendisch elk het derde van een dagwand lands (1).

Buiten dit dagwand echter hadden pastoor, kerk en armendisch nog ruime eigendommen en bezettingen in cijnzen en renten, die eenerzijds in het vroegere Eppeghem op eenen ruimen welstand duiden, en anderzijds aan de kerkmeesters toelieten de noodige uitgaven te doen tot herstelling, onderhoud en versiering der kerk (2).

Onder de inkomsten der kerk dienen ook de offergelden en onder die van den pastoor het eereloon (3)

de kerk. Beide laatste gingen meestendeels in de handen der grondbezitters over.

(1) Ibidem, Kerkvisitatie, 1774. Bij de stichting eener kerk, zelfs van de VIIIe eeuw af, moest zij een onroerend goed als bezetting krijgen. Ook dit onroerend goed was in drie paarten verdeeld.

(2) Zoo vernemen wij uit de kerkvisitaties, dat de inkomsten van kerk en armen beliepen wederzijds in de jaren 1647-1648, 1184 g. 19 ½ st. en 6 d., en 414 g. 5 ½ st. en 8 veertelen en een meuken rogge; in 1649-1650, 1208 g. 2 st. en 12 d., en 342 g. 19 ½ st.; in 1651-1652, 1316 g. 16 st. en 251 g. 8 ½ st. Eene eeuw later echter waren de inkomsten ingekrompen tot in 1767-1768, 483 g. 19 st., en 325 g. 11 st. 1 d.; in 1769-1770, 494 g. 19 st. 2 d., en 365 g. 6 st. 1 d.

(3) In de kerkvisitatie van 1603 vinden wij den volgenden standaard voor dit eereloon:

Voor het choorlijk van eenen gulden-vliesridder 24 rg. aan den pastoor, 12 aan den koster, 12 aan de kerk met 16 pond was en offerkaarsjes; voor een ander choorlijk, de helft; voor een kerklijk de helft van een gewoon choorlijk, voor eene begrafenis op het

voor lijkdiensten en huwelijken gerekend, benevens het gebruik eener pastorij (1).

De offergiften te Eppeghem waren nog al aanzienlijk: in 1767-1768 beliepen ze immers tot 62 g. 14 st., en in 1769-1770 tot 65 g. 9 st. Daartoe droeg natuurlijk de vereering van Sint-Clemens ruimschoots bij. Te allen tijde was er een groote toeloop tot dien heilige. Zelfs ging in de XVIIIe eeuw die vereering met sommige gebruiken gepaard, welke de geestelijke overheid als bijgeloovig meende te moeten verbieden. Zoo offerde men, b. v., een bepaald getal ijzeren nagelen of ijzeren mannekens, aan dewelke men eene bovennatuurlijke kracht toeschreef.

Te Eppeghem, gelijk overal elders ten andere, werden

kerkhof, wanneer het den meier of schepenen gold, 't zelfde als voor een kerklijk, voor de anderen twee rg. aan den pastoor, éénen aan den koster, en XX stuivers aan de kerk.

Voor een huwelijk had de pastoor 10 stuivers en de koster 5 st. met voor elk van hen, naar een algemeen aangenomen gebruik, een paar handschoenen.

Deze standaard onderging natuurlijk vele veranderingen in den loop der tijden.

(1) Van ouds bezat Eppeghem zijne pastorij. Gelijk overal werd de pastorij meermalen herbouwd, namelijk in 't begin der XVIIe eeuw voor de eene helft op de kosten der gemeente, voor de andere op die van het beneficie zelf — Arch. van 't Aartsb., kerkvisiet van 1609, — en in 't midden der XVIIIe eeuw, gedeeltelijk op kosten der tiendheffers en gedeeltelijk op die van den pastoor. Ibidem, *Reg. alienationum*, H, 62. De pastoor werd, tot het dekken dier onkosten, gemachtigd turf te steken uit eene weide, die later bleek aan de kapellanij toe te behooren.

de kerke- en Heilig-Geestgoederen bestuurd, in overeenkomst met den pastoor, door twee kerkmeesters en twee armenmeesters. In de XVIIIe eeuw werden deze aangesteld door den pastoor en den meier, deze als vertegenwoordiger van den heer der plaats, en dit voor een termijn van vier jaren; de twee eerste jaren dienden zij als dienaars, de twee andere als meesters.

Zij maakten alle vier jaren hunne rekeningen over in tegenwoordigheid van den deken, den pastoor, den meier, den drossaard en eenige schepenen. Sinds de tweede helft der XVIIe eeuw was, na lang twisten, de griffier er toe geraakt het recht te bekomen de rekeningen op te stellen, wat hem natuurlijk een profijtje opbracht, evenals het voorleggen der rekeningen, aan allen die er aan deelnamen, gelegenheid verschafte eens lustig te teeren (1).

Dit laatste misbruik bestond reeds vóór de XVIIe eeuw. De kerkmeesters werden toen elk jaar door den pastoor alléén benoemd, en waren rekenplichtig aan hem en al de gemeentenaren. In 1572 had men te dier gelegenheid voor tien gulden opgefeest; maar 't is waar ook, de kerk had een overschot van 72 gulden! (2)

De vroegere welstand der bevolking blijkt ook, zegden wij boven, uit de stichting eener kapellanij en uit het bestaan van een gasthuis.

Door wie of wanneer de kapellanij van de Zielen of

(1) Arch. van 't Aartsb., Kerkvisitatie van 1770.
(2) Ibidem, Kerkvisitatie van 1574.

van Onze-Lieve-Vrouw (1) gesticht werd is ons niet gebleken. Zij is in alle geval vermeld in de *Taxationes beneficiorum* van 't bisdom Kamerijk uit de XIVe eeuw, en zelfs een akt van 't jaar 1296 vermeldt Goswinus van Vroenhoven als kapelaan te Eppeghem (2). Zij bezat toen ruime inkomsten, geringer toch dan deze der pastorij, die op 16 pond geschat was, terwijl de kapellanij er 7 gold (3). In de XVIe eeuw bezat het beneficie een bunder land en een dagwand weide en was met eene wekelijksche mis belast (4); en zoo bleef het tot aan den Franschen tijd toe.

Zachtjes aan echter, gedurende de droeve tijden die men alsdan beleefde, verviel de kapellanij. In 1565 had zij nog haar eigen titularis (5), maar in 1574 reeds vinden wij den pastoor als bedienaar, en zelfs als bezitter vermeld, en daarbij nog als patroon (6), wat in tegenspraak is met de *Taxationes* die dit voorrecht aan

(1) Vele oude kapellanijen dragen den naam der *Zielen* of *van O. L. V.* omdat zij gemeenlijk als last eene of meer missen ter week hadden tot lafenis der zielen, en op de dagen dat zielemissen niet waren toegelaten, ter eere van O. L. Vrouw.

(2) *Analectes*, t. XVI, p. 299.

(3) Reusens, *Analectes*, XXVIII, bl. 127, geeft XVII. Dit is eene drukfeil. Het handschrift van Bergen geeft VII.

(4) Arch. van 't Aartsb. Register van den Aartsdiaken, 1610. In 1753 bracht het land 28 en de weide 7 fl. op. Ibidem, bundel: *Eppeghem.* Brief van Foppens aan den Aartsbisschop, 7 maart 1753, *oorspr.*

(5) Arch. van 't Aartsb., Kerkvisitatie van 1565.

(6) Ibidem, Kerkvisitatie van 1574.

den bisschop toekennen (1). Later werd zij wederom door eenen eigen kapelaan bediend. Onder de communiebank vond men, bij de laatste herstellingswerken, den grafsteen van Jacob Baelmans die te Eppeghem in 't midden der XVIIe eeuw stierf (2).

In de XVIIIe eeuw trad de pastoor wederom als bedienaar op, en zeker oogenblik kon hij zelfs in volle goede trouw denken dat de kapellanij met de pastorij kerkelijk vereenigd was (3). Ook wordt er in de kerkvisitaties geene melding meer van gemaakt.

Toch had de kapellanij wel haren rechtmatigen bezitter, een bezitter echter die er niet altijd veel naar omzag. Zoo, b. v., zekere Richalcato, bezitter sinds lange jaren, die door zijnen geneesheer, in 1779, navraag deed nopens zijn beneficie, erbij voegende dat hij er nooit eenig voordeel had uit genoten, en niet wist wat er eigenlijk bestond (4).

Andere kapellanijen bestonden er te Eppeghem niet; maar wel verscheidene jaargetijden en bezettingen,onder

(1) *Analectes,* XXVIII, 127.

(2) Deze Baelmans komt o. a. voor in eene aanbesteding van het brug- en *peertgelt* te Eppeghem, in 't jaar 1645. Zie over dit brug- en weggeld: Wauters, *Environs*, II, 538.

(3) Op die vermeende vereeniging steunende, had de pastoor Crokaert van den bisschop de toelating verkregen turf te steken uit gronden der kapellanij tot bekostiging van 't herbouwen der pastorij. Kerkarchief, *Brief met apostille* van 29 Augusti 1754, *oorspr.* Zelfs in het register van den Aartsdiaken van 1690 ging de pastoor als begever door.

(4) Kerkarchief, Brief van J. F. Hustin, geneesheer en burge-

andere zestien missen ter eere van het Heilig Sacrament en vijf Pestmissen, waarvoor de gemeente, voor de eerste, zes rijnsgulden, voor de andere, vier betaalde (1).

Ook reeds van in de XVe eeuw bestond er te Eppeghem eene vroegmis des Zondags. Zij was er gesticht door Kateline van Ophem, weduwe van Hectoers van Bergen, die er zes rijnsguldens op verscheidene landen te Weerde had voor ten beste gegeven (2).

Deze stichting schijnt echter in de XVIe eeuw verdwenen te zijn, vermits de Aartsbisschop op de goederen van het alsdan afgeschafte gasthuis eene nieuwe bezetting voorzag eveneens van 13 gulden, voor de vroegmis, te lezen ditmaal, wat eigenaardig is, niet in de parochiekerk maar in de kapel van 't gasthuis.

meester der stad Visé, van 31 Januari 1779, *oorspr.* Deze Richalcato, of Rical-Catoz, had de kapellanij bekomen bij uitwisseling met haren vroegeren bezitter, in 1734. Arch. van 't Aartsb., Register van de Aartsdiakens, *ad vocem*. Ook deze register geeft ons geen verder bescheid. Die stilzwijgendheid komt hieruit voort dat, uit kracht eener overeenkomst van 't jaar 1595, de Aartsdiaken niet had tusschen te komen, wanneer de benoeming rechtstreeks door den Bisschop gebeurde. Zie: J. Laenen, *Notes sur l'organisation ecclésiastique au Brabant*, Antw. 1904, bl. 36.

(1) Arch. van 't Aartsb., Kerkvisitatie van 1774. Deze van 1741 geeft slechts 3 en 2 gulden op, terwijl een *Specificatie van de cijnsen, renten... der pastorije...* op het Kerkarchief, uit het begin der XVIIe eeuw van 6 gulden door de H. Sacramentsmisse gewaagt maar over de Pestmissen niet spreekt. Werden deze misschien, ten tijde der pest, in 't jaar 1628, gesticht?

(2) Kerkarchief, Schepenakt van 12 Augusti 1469, *oorspr.*

't Blijkt echter niet, dat deze bisschoppelijke verordening ooit werd uitgevoerd.

Van de XVIIe eeuw af, wanneer hij de hulp van eenen kapelaan missen moest, tot op 't einde der XVIIIe eeuw, stond de pastoor alleen in het bedienen der parochie. In 't begin dier eeuw kwamen wel is waar de PP. Jesuieten van Mechelen er Catechismusles geven, doch dit duurde niet lang (1). Ook op sommige dagen kwamen de Minderbroeders (2), de Geschoeide Karmelieten, de Capucienen alsmede de Dominikanen van Vilvoorden (3) er prediken en eene rondhaling doen ; maar van verblijf houdend kapelaan of onderpastoor was er geen spraak meer. Het is slechts in 't jaar 1783 dat de Raad van Brabant bij vonnis van 4 September, de gemeente in 't gelijk stelde en de benoeming van eenen onderpastoor beval. Deze zoude een jaarlijksch inkomen genieten van 240 gulden waarvan 200 ten laste der tiendheffers en 40 ten laste van den pastoor (4).

Het kosterschap ook te Eppeghem gold als een echt kerkelijk beneficie, dit is te zeggen, dat de bezitter ervan een geestelijk persoon moest zijn, onafzetbaar was, en zich in het voorkomend geval door eenen plaatsver-

(1) Arch. van 't Aartsb., Kerkvisitatie van 1615.

(2) Deze ook bedienden eenige maanden in 1618 de kerk. — Ibidem, Kerkvisitatie van 1618.

(3) Ibidem, Kerkvisitatie van 1712.

(4) Arch. van 't Aartsb., bundel: *Eppeghem*. Vonnis van 4 September 1783 ; *copij*.

vanger kon van zijnen dienst kwijten. Dit was onder andere het geval met Philips van Horenbeeck, die nog kind zijnde, het ambt verkreeg, en verscheidene jaren zich bediende van de bemoeiingen van Judocus Vermeiren.

Tot rond het jaar 1650, was het de gemeente die den koster zelf noemde (1) ; later had de dorpsheer zich dit recht aangematigd (2).

Op de meeste gemeenten was de koster tevens ook schoolmeester; dit ging echter niet altijd zonder moeite en geharrewar.

Te Eppeghem waren het in de XVIe eeuw de Zusters van het gasthuis die school hielden ; later was het dan weer eens de koster, dan weer eens de pastoor, dan weer hield men er geene school, totdat rond het jaar 1692 een bijzondere schoolmeester benoemd werd. Deze werd dan verder aangesteld door den pastoor en de schepenen, en ontvong uit den armendisch eene toelage voor de zorgen die hij aan de arme kinderen besteedde (3).

(1) Waarvan de meier, Hendrik Verbeeck, als eerste gemeentelijk officier, gebruik maakte om zijn eigen zelven te doen noemen, en zich zelfs metter woonst in de kerk te vestigen !

(2) Arch. van 't Aartsb., Kerkvisitatie van 1671. — De inkomsten der kosterij bestonden uit de helft der *accidentalia* van den pastoor en een tol in graan op de inwoners, welken de gemeente later voor 50 gulden afkocht. Ibidem, Kerkvisitatie van 1770.

(3) Arch. van 't Aartsb., Kerkvisitaties van 1692, 1712, 1770.

Van oudher bestond er te Eppeghem, langsheen de groote baan, op de plaats nu nog het Begijnhof geheeten, een hospitaal voor reizende pelgrims, onder de aanroeping van Sint Eligius. Door wien of wanneer hetzelve gesticht werd is, nog eens, ons niet gebleken.

Het oudste wat wij nopens het gasthuis van « Sinte Loys » vernamen, is de overdracht, in 1426, van eenen zak « pachtcoren », gedaan voor de schepenen van Humbeke door de gezusters Lysbeth en Agneesen, dochters van wijlen Wouter de Coc, wier andere zuster, Kateline, religieuse was te Eppeghem (1).

Het is echter meer dan waarschijnlijk, dat toen reeds het gasthuis ten minste een honderd jaar bestond. Hetzelve, zooals uit voormelde akte blijkt en ook uit eenen schepenbrief van Eppeghem van een twintigtal jaren later, was bediend in de XIVe eeuw door religieusen, onder het bestuur eener « vrouwe » (2). De stichting was eigenlijk gedaan ten bate van reizende godvruchtige pelgrims ; doch reeds op 't einde der XVe eeuw hadden de oorlogen en plagen van allen aard, die Brabant toen teisterden, ook hunnen droeven invloed op het gasthuis gehad.

Zoo zien wij, in 1493, dat de bisschop van Kamerijk, Henricus de Berghes, om het gasthuis eenigszins ter hulp te komen, toelaat voor hun levensdagen lang er twee ouderlingen, Egidius Verbesselt en zijne vrouw

(1) Kerkarchief, Schepenbrief van 11 April 1426 *na Paschen ; oorspr.*

(2) Ibidem, Schepenbrief van 12 Februari 1442-1443 ; *oorspr.*

Barbara Bogaerts, in op te nemen, terwijl deze al hunne goederen aan de kloostergemeente zouden afstaan (1).

Een eeuw toch nog rekte het hospitaal zijn lastig bestaan. In 1574, zegt ons de deken, waren de gebouwen in slechten staat, en voornamelijk was de kapel bouwvallig, terwijl de middelen te kort schoten om de noodige herstellingen te doen. De inkomsten, om wille der slechte tijden, beliepen slechts 20 gulden en 10 meukens graan (2). De zusters, — twee met eene meid, — hielden zich alsdan met het onderwijs der kinderen bezig, en leerden ook het weven aan de jonge meisjes. Zij trachtten alzoo hunne geringe inkomsten eenigszins te vermeerderen. En toch mocht het haar niet gelukken de instelling wederom op te heffen, en den pelgrims die zij nog dagelijks herbergden, het noodige te verschaffen (3).

't Is waar, onder hen die een onderkomen bij de zusters zochten, waren er weinig godvruchtige pelgrims meer; de bedevaarten hadden veel geleden in die benarde tijden. Daarentegen was het land afgeloopen door vagebonden en dieven, die het de zusters erg lastig maakten, en meermalen hunne eer en hun leven in gevaar brachten.

Ook vervielen de gebouwen meer en meer, zoodanig dat, op verzoek der schepenen van Eppeghem, de vika-

(1) Arch. van 't Aartsb., *Cameracensia*, VIII, fol. 96. Akte van 4 Februari 1492-1493.

(2) Ibidem, Kerkvisiet van 1575.

(3) Ibidem, Kerkvisiet van 1574.

rissen van 't bisdom Mechelen, in 't jaar 1579, een afdoende besluit namen.

Op hun voorstel besloot dan de Aartsbisschop, Cardinaal de Granvelle, dat van af de dood of 't vertrek der zusters, 't gasthuis met al zijne goederen zoude overgaan tot de Tafel van den Heiligen Geest, ten bate van den arme der parochie. Een gedeelte der gebouwen moest worden afgebroken en de materialen ervan verkocht; het andere en de kapel moesten worden hersteld. In deze zoude des Zondags eene vroegmis gelezen worden ; in gene een treffelijk huishouden geherbergd en twee bedden ter beschikking der arme reizigers gesteld, die er eveneens vuur in den winter en t'allen tijde eene soep zouden vinden (1).

't Schijnt echter, dat het dekreet van cardinaal de Granvelle nimmer in zijn geheel werd uitgevoerd. De ramp die Eppeghem een twaalftal jaren later overviel, toen een bende plunderaars de kerk afbrandden, was er waarschijnlijk oorzaak van.

Wel gingen de goederen tot de Tafel van den H. Geest over, maar het nieuwe gasthuis werd niet ingericht. De beheerders verhuurden de landen (2), en lieten de gebouwen meer en meer vervallen (3). Eerst was het de beurt aan de kapel, dan aan de huizing. Wie

(1) Arch. van 't Aartsb., Bundel: *Eppeghem*. Decreet van 23 Maart 1579-1580.

(2) Ibidem, Kerkvisiet van 1598. — Voor 13 g. in 1598.

(3) Ibidem, Kerkvisieten van 1601, 1602, 1604, 1605, 1608, 1609, 1610, 1614, 1618.

steenen noodig had ging ze daar halen. In 1611, vroeg de deken toelating, er de materialen voor het herstellen van den toren aan te ontleenen (1), en geen ingezetene was er die bouwde of hij zocht zijn gerief in 't hospitaal. Zeker oogenblik had men er zelfs aan gedacht, de pastorij op het erf van 't gasthuis te herbouwen, en reeds had men de noodige toestemming bekomen van den Bisschop en van den dorpsheer, maar het verzet van den Drossaard hield het ontwerp tegen (2).

Wat de inkomsten der landen betreft, zij werden door eene beslissing der gemeente, en onder de goedkeuring van den Aartsbisschop den 28 juni 1606, met die der pastorij vereenigd, en alhoewel honderd jaren later de gemeente eene wijziging aanvroeg, bleven zij in het bezit van den pastoor tot aan de omwenteling toe (3).

III

DE KERK

De kerk van Eppeghem is toegewijd aan den H. Clemens, en had, voor zooverre men kan opklimmen, steeds denzelfden patroon. Vóór hare, thans aangevangen vergrooting, bestond zij uit eene choor, die bewaard is gebleven, van 6.10 m. breedte op 10.80 m. diepte, een middenschip van 21 m. lengte op 7 m. breedte en twee

(1) Arch. van 't Aartsb., Kerkvisiet van 1611. — Zie verder.
(2) Ibidem, Kerkvisiet van 1609.
(3) Gemeentearchief, *Smeekschrift aan den Bisschop,* 1901.

zijbeuken, waarvan de eene, langs het zuiden, 17 m. lang, op een soort van kruischoor, de andere op den toren uitliep.

Gelijk bijgaande grondplan het aantoont was, en is nog, het wenteltrapke van den toren binnen in de kerk aangebracht. De toren op rechthoekig plan van 6.30 m. op 5.20 m. heeft eene hoogte van 26.50 m. tot aan het kruis.

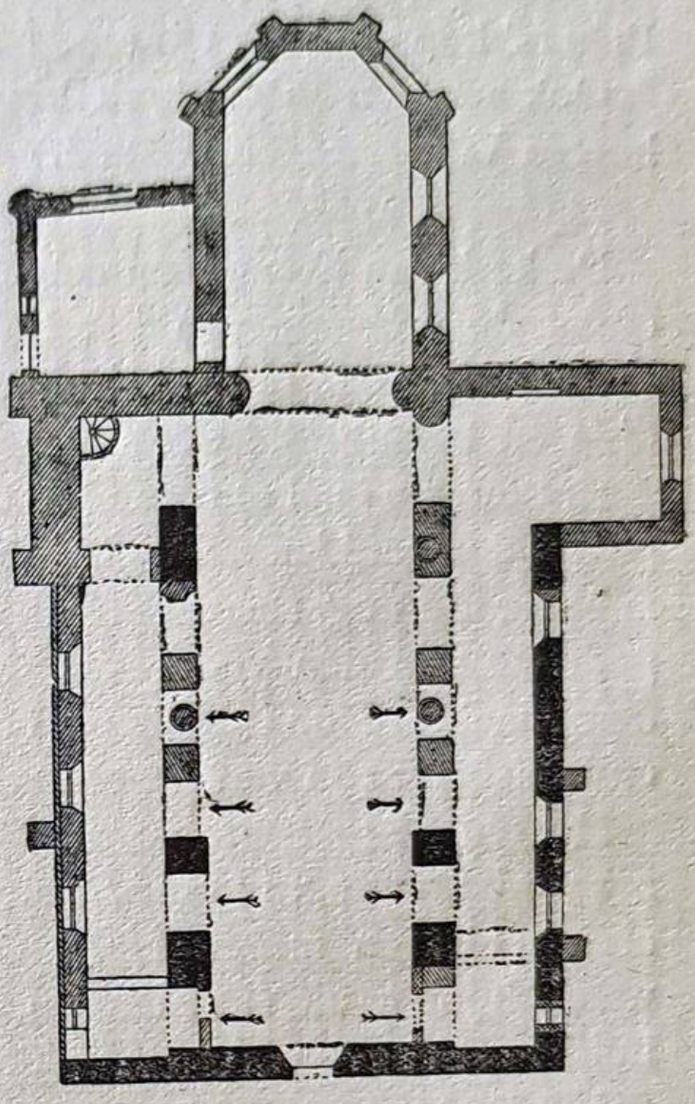

Een groot dak bedekte de geheele kerk, terwijl de heel eenvoudige voorgevel, met cement bestreken, een droevig voorkomen aanbood. Binnen, vertoonde de kerk achteraan nog langs beide zijden twee zware pilasters, overschot van den ouden bouw; dan, rechts ééne en links twee kolommen, waarvan de gansch verweerde kapiteelen met plaaster waren aangevuld.

Kunstschatten waren er in de kerk niet voorhanden buiten den predikstoel, een zeer verzorgd werk van den Mechelschen beeldhouwer Van Geel, en drie weinig

belangwekkende altaren, waarvan dit van de choor met eene schilderij van Herreyns versierd was. Tegen den muur der choor hing ook nog een groot doek van 2,45 m. vierkant van Verhaegen, de Aanbidding der Herders voorstellende (1), en in de kruischoor een schoone Sint Pieters' kop door Van Loon.

Ook midden in de kerk hing een luster in zoo geheeten Venetiaansch kristaal.

De kerk van Eppeghem mag, in haren ouderen vorm, onder de vroegste van het bisdom gerekend worden. In den loop der tijden echter onderging zij menigvuldige en belangrijke omwerkingen.

Het oudste deel omvatte het onderdeel van den voorgevel, den middenbeuk, en den muur van den zuiderzijbeuk, die nog staat. Van lateren tijd was het bovengedeelte van den voorgevel, de muur van den noorderzijbeuk, en ons dunkens, ook de toren. Ook choor en kruisbeuk zijn van lateren aanbouw.

Het oudste gedeelte werd misschien wel in de XIIe of zeker niet na de XIIIe eeuw aangelegd. De kerk bestond alsdan uit een middenschip, twee zijbeuken, en heel waarschijnlijk uit eenen toren, die vooraan boven den huidigen ingang was opgetrokken.

Het bestaan van eenen toren aldaar schijnt bewezen uit de meerdere dikte van de muren van den middenbeuk

(1) Deze schildering draagt in eenen hoek het wapenschild van Eleonora de Harveng, vòòrlaatste abdisse van Aywières, met hare kenspreuk *Prudenter et fortiter.*

bij den ingang der kerk, die boven de andere muren van het middenschip nog eenen uitsprong hebben van twintig centimeters (1).

De groote oudheid van dit gedeelte der kerk blijkt overvloedig uit de ongemeene dikte van de muren : één meter voor die van het middenschip, en 60 centimeters voor den thans nog bewaarden ouden muur van den zuiderzijbeuk ; zij blijkt ook uit al de andere architectonische bijzonderheden.

De middenbeuk was eerst van den zijbeuk gescheiden door ongelijke pilasters, waarvan er nog vijf, de twee laatste langs elken kant en één onder den toren, overgebleven waren vóór de thans begonnen vergrooting. Vijf andere waren sinds lang weggebroken.

Deze pilasters, waarvan de middenste eenen meter vierkant hadden, deelden den muur in zes bogen, waarvan de eerste onder den toren 4.10 m. hoogte en eene spanning van 2.25 m., de andere 3.80 m. hoogte en 2 m. spanning vertoonen.

Boven, in de hooge muren, waren vensters gestoken, althans in het gedeelte dichtst bij den ingang, vier langs elken kant, midden boven de bogen. Deze vensters, 'k zoude liever zeggen schietgaten, van 1.05 m. hoogte, hadden slechts eene opening van 26 cm. breedte, met,

(1) Ook de voorgevel was dikker in 't middengedeelte, althans tot boven de veel latere venster. Dan werd hij op eens veel lichter. Dit laatste gedeelte, gelijk bij de afbraak bleek, was ook van lateren bouw : de steen verschilde en 't werk ook, want 't stond nog veel steviger dan het ondergedeelte.

langs binnen en langs buiten, eenen trechtervormigen uitloop die ze tot 1.05 m. verbreedde langs binnen, en 0.73 m. langs buiten, en tot 2 m. hoogte langs binnen. De plaats ervan duiden wij op bijgaande grondplan met een pijltje aan.

De muur van den zuiderzijbeuk, de eenige die thans van den oudsten bouw gespaard is gebleven, had ook zijne kleine vensters waarvan men nog sporen kan zien, evenals die van eene poort op vijf meters van de westergevel.

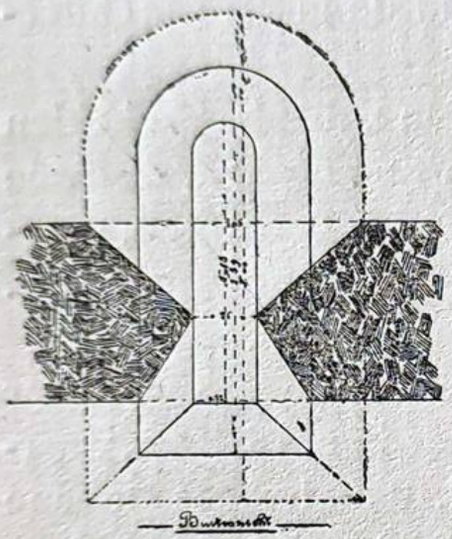

Had deze eerste kerk eene choor ? 't Is best mogelijk, waarschijnlijk zelfs ; in den grond echter trof men bij de laatste herstellinswerken geen spoor van grondvesten aan.

De thans bestaande toren ook behoort niet tot den eersten bouw. De toren zelf vormt eene niet oneigenaardige langwerpige massa.

Vroeger toch was hij minder hoog en reikte weinig hooger dan den druplijst boven de gothische dubbelvensters. Dit bovenste gedeelte werd er slechts in de XVIIe eeuw opgezet (1). De spil zelf dagteekent van 1812.

De steenlagen van den toren zijn gelijkmatiger dan die der oude kerkmuren. Ook binnen ziet men, dat, alvorens den toren op te trekken, men den laatsten boog

(1) Zie verder.

binnen in de kerk gedeeltelijk toemetste om meer stevigheid aan den muur te geven.

Ons inziens zoude dan de toren dagteekenen van de groote werken, welke gedurende de xv^e^ eeuw aan de kerk werden uitgevoerd.

Het is rond dien tijd immers dat de zware pilasters, die het middenschip van de zijbeuken scheidden, werden weggenomen en door slankere ronde kolommen in witten steen vervangen. Alhoewel er van de kapiteelen dezer kolommen niets meer overblijft, kunnen wij ze ons voorstellen naar die welke, minder beschadigd, de kolommen aan den ingang der choor bekroonden, kolommen die dezelfde voetstukken hebben, als die van midden in de kerk. Deze voetstukken, evenals de kapiteelen, duiden aan, dat zij tot de xv^e^ eeuw opklimmen.

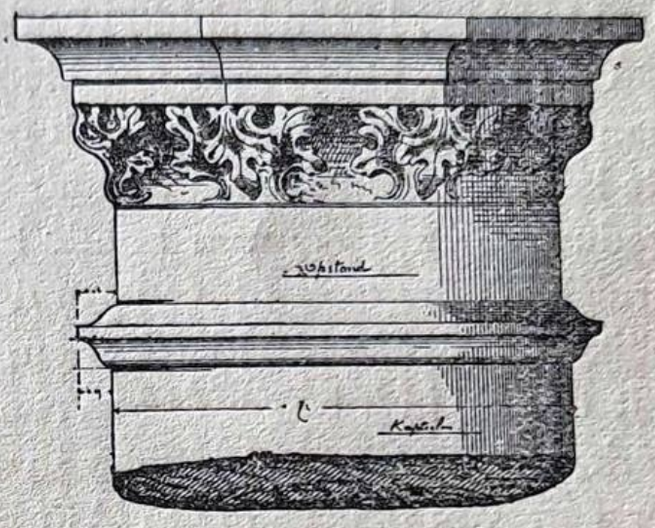

Kapiteel aan den ingang der choor.

Bij het plaatsen der kolommen ging men echter zeer onhandig te werk. In plaats van dezelve te zetten midden op de dikte van den muur, zette men ze ter zijde, zoodanig dat door de langzame drukking, kolommen en muur naar den binnenkant der kerk uitweken.

In zulke voorwaarden was het niet mogelijk de hooge muren te bewaren, en moest men wel bij de laatste

vergrooting het geheel afbreken. Ook de bouw bleek alsdan alle stevigheid te missen.

Tezelfder tijd als men deze binnenwerken deed, herbouwde men ook den muur van den noorder-zijbeuk. Deze immers vertoont een gansch ander verband dan de zuidermuur, hij heeft geen *opus spicatum* meer, gelijk men er langs den anderen kant aantreft, en meet slechts 40 cm. dikte, terwijl men op 't kerkhof nog de uitstekende onderdeelen van den ouden muur aantreft.

Gelijk de kolommen aan den ingang der choor het aanduiden, werd deze dan ook gebouwd, en kreeg aldus de kerk van Eppeghem den algemeenen vorm welke zij gedurende zes eeuwen zoude bewaren. Ook de zuiderkruisbeuk dagteekent van rond denzelfden tijd, zooals blijkt uit den waterlijst buiten, en tevens ook uit het feit dat er in 't begin der XVIe eeuw vier altaren in de kerk stonden, waarvan twee in de kruischoor: 't eene ter eere van den Heiligen Antonius, 't andere van den Heiligen Clemens.

Geruimen tijd bleef de kerk, voor zoo veel wij kunnen nagaan, in den toestand waarin de herstellingswerken van de XVe eeuw ze gebracht hadden.

't Is waar, rond 't jaar 1570 werd de choor hersteld (1) en in 1574 de kerk (2), maar deze werken zullen het

(1) *Paucis abhinc annis*, zegt de deken in 1574, terwijl hij vast stelt dat de kerk zelf nog herstelling behoefde. Archief van 't Aartsbisdom, Kerkvisitatie van 1574. *Oorspr.*

(2) *Fabrica est bene reparata et tecta.* Ibidem, Kerkvisitatie van 1575. *Oorspr.*

algemeen uitzicht van den bouw wel niet veranderd hebben.

In 1592 echter trof een zware ramp kerk en gemeente.

Eene bende muitelingen wilde, kost wat kost, zich van den meier meester maken, en, daar zij hem niet vonden, en meenden dat hij in de kerk verscholen zat, staken zij het vuur aan het strooien dak der sacristij, dat weldra in vlammen opging en met de sacristij de gansche kerk. Het dak en al wat de tempel bevatte, de toren met zijn klokken, alles werd vernield (1) ; alleen de steenen muren, zwart geblaakt en erg beschadigd, bleven rechtstaan : bijzonder erg waren de middenbeuk en de noorderzijbeuk en de choor gesteld. De zuiderzijbeuk had alhoewel nog veel, toch minder geleden (2).

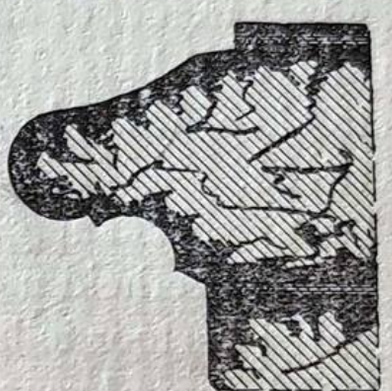

Druplijst aan den oostermuur der choor.

Voor zooveel wij uit de kerkvisitaties verstaan, was het dan ook dit gedeelte van de kerk dat men eerst in regel trachtte te brengen : men legde er een strooien dak op, en sloot den beuk ook met een strooien schutsel van den openliggenden middenbeuk.

Zoo ellendig bleef het er echter gesteld, dat in 1598

(1) Gemeentearchief. Aanteekening uit het doopregister van pastoor Minne.

(2) Zulks kwam vòòr bij het blootmaken der muren en der kolommen, die langs dien kant minder gehavend waren.

de deken verbood er nog verder mis te lezen, alvorens de kapel op eene behoorlijke wijze zoude afgesloten zijn.

Ook het Allerheiligste gebood de deken in Sempst te bewaren.

Wat den toestand niet verbeterde, 't was dat de pastoor, een grijsaard die reeds sedert 1553 de pastoreele bediening waarnam, nu oud, blind en ziek, niet meer in staat was, zijne parochie te bezorgen. Toen ook zijne pastorij afbrandde, had hij met wat er hem van kerkarchief of misgewaden was overgeschoten, zich in het Godshuis der H. Barbara te Mechelen teruggetrokken, waar hij, in 1598, in de diepste armoede overleed.

De tijdsomstandigheden en 't gebrek aan priesters, lieten de overheid niet toe, zoo maar aanstonds eenen nieuwen pastoor te benoemen.

Wel is waar kwam van tijd tot tijd een Carmeliet, pater Servatius Van Espen, van Mechelen, er mis lezen; maar dit bevredigde weinig de inwoners, in zoo verre dat, in 1598, deze niet ongenegen schenen hunne vereeniging met Sempst en Weerde te vragen (1).

Dit lachte ook den deken toe, en wanneer, 't jaar daarop, men er ernstig op dacht met de herstelling der kerk een aanvang te maken, en reeds het hout in gereedheid was, vroeg hij den Aartsbisschop of het wel geraadzaam was voort te gaan (2), te meer daar er zelden of nooit meer werd mis gelezen, en de inwoners

(1) Kerkvisiet van 1598.
(2) Kerkvisiet van 1599.

toch allen naar Sempst ter kerke gingen, en dat daarenboven 't getal der parochianen zeer gering was (1).

De kerkmeesters echter gaven het zoo gemakkelijk niet op. Zij wilden en zij zouden hunne kerk herstellen.

Zulke zware onkosten echter als deze zoude medebrengen, meenden zij, alleen of met de gemeente, niet te moeten dragen. Zij wilden elders hulp zoeken.

Reeds in 1595 hadden zij zich schriftelijk gewend tot het kapittel van Kamerijk, dat twee negenden der tienden lichtte, en bijgevolg tot de herstelling en den onderhoud van het gebouw gedeeltelijk gehouden was ; maar zij hadden zelfs geen antwoord ontvangen (2).

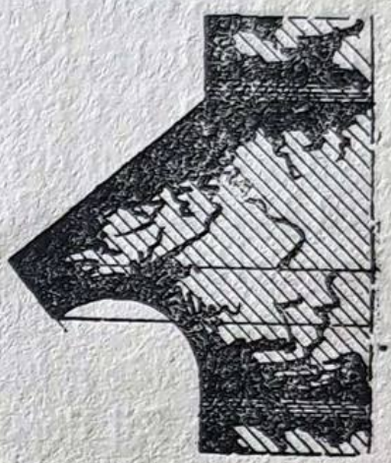

Druplijst
aan de kruischoor.

Den moed verloren zij toch niet. Zij bleven aandringen, wenden zich zelfs tot den bisschop om arrest te bekomen op de tienden (3), spraken eenen advocaat aan om hun goed recht te doen vaststellen (4), en brachten het dan toch zooverre dat, in 1618, wanneer wel is waar 't grootste gedeelte der herstellingswerken reeds was uitgevoerd, de kapittelheeren toch eindelijk

(1) Vijftig communicanten volgens het kerkvisiet van 1598.
(2) Arch. van 't Aartsb., Kerkvisiet van 1595.
(3) Ibidem, Kerkvisiet van 1599.
(4) Kerkarchief, Advies van advokaat M. G. Graubele, van 29 July 1602. *Oorspr.*

ook vierhonderd gulden toestonden voor de herstellingswerken der choor (1). Ook de andere tiendheffers brachten het hunne bij : de abdisse van Tercameren, negentig, de kanunniken van Zellaer te Mechelen, tachtig, het Godshuis van Oliveten, twee-en-zeventig, 't Couvent van Hovelmans op 't Begijnhof te Brussel, vijf-en-zeventig (2).

Dit alles echter maakte eene al te geringe som uit, om er de herstellingswerken mede te bekostigen. Het overige, en het grootste deel, werd genomen uit de eigen inkomsten der kerk, die nog al breed waren, of werd bijgebracht door giften van de ingezetenen en bijzonderlijk van eenige heeren die op Eppeghem hunne goederen liggen hadden. Sommigen onder hen schonken zelfs zeer milde giften. Maar ook de gemeente bleef niet ten achtere. Zij deed voor vijf jaren afstand van haar recht van vrijgeweide op de beemden « die roode-doorens » en « die plassche » wat door verhuring, aan de kerk een tweehonderd vijftig gulden 's jaars opbracht (3).

Intusschen toch was men niet werkeloos gebleven aan de kerk. Stap voor stap kunnen wij in de kerkvisieten den vooruitgang van 't werk volgen.

(1) Kerkarchief, Contract tusschen den pastoor Adriaan Minne en den tresorier van 't Kapittel, Antonio Revelasco, van 29 October 1618, *oorspr.*

(2) Gemeentearchief. Aanteekening op 't doopregister van pastoor Minne.

(3) Ibidem, *id.*

In 1601 staan er reeds twee altaren en heeft men zich eenen zilveren kelk aangeschaft. Maar een misboek is er nog niet, men moet het telkens te Sempst gaan ontleenen.

In 1602 is ook de kruisbeuk langs den zuiderkant hersteld, en heeft men er eenen biechtstoel geplaatst.

In 1604 is er een antependium, en zijn er gordijnen gehangen langs beide zijden van het altaar. In 1606 wordt reeds het H. Sacrament bewaard op het altaar van Sint Clemens, maar middenschip, choor en toren liggen nog verwaarloosd.

Het volgende jaar stelt de deken geenen vooruitgang vast, maar in 1609 is het middenschip, en in 1610 ook de andere zijbeuk gedeeltelijk hersteld, maar alles is toch nog bij gebrek aan middelen met stroo gedekt. Zelfs had men, in de nog niet herstelde choor, een altaar geplaatst om er het H. Sacrament te bewaren.

Toch diende de kerk nog niet voor de geloovigen.

In 1615 kwam er een nieuwe pastoor te Eppeghem : Andrianus Minne. Deze nam de zaak der herstelling zijner kerk met moed ter hand (1). Reeds in 1617 of 1618

(1) Ziehier hoe, jaar voor jaar, de kerkvisitaties de verbeteringen en herstellingen aan den afgebranden bouw, vermelden :

1595. Templum a biennio exustum. Et reparatur una pars templi.

1596. Templum exustum sed latus aliquod templi stramine tectum extruxerunt in quo altare collocatum est.

1598. Templum exustum ante annos sex. Celebratum hactenus fuit in sacello stramine undique concluso.

1599. Templum cum choro exustum. Cogitant ex parte reparare.

is het strooien dak vervangen en dient de kerk, met een altaar, vóór de choor opgeslagen, tot den dienst. Ook

1600. Templum ab uno latere cum choro S. Anthonii restauratum sed stramine tectum.

1601. Templum ex parte restauratum sed angustum non sufficiens communitati.

1602. Appendicem ad latus ecclesiae officio divino coaptarunt.

1603. Templum appendice auctum pro majori commoditate subditorum.

1606. ... nec templum restauratum solus chorus S. Anthonii restauratus stramine tectus una cum duobus appendicibus. Reliqua pars templi neglecta cum choro et turri.

1607. ... solus chorus S. Anthonii est restauratus una cum appendice in quo duo erecta sunt altaria.

1608. Templum manet desolatum, excepto choro S. Clementis cum appendice adiuncto et choro S. Anthonii.

1609. Templum interea alio maiore appendice auctum.

1610. Templum appendicibus suis auctum defectu mediorum straminibus tectis.

1611. ... cum omnia media colligantur in restaurationem navis ecclesiae. Templum adhuc desertum cum choro et turri. Officium celebratur in choro S. Clementis et appendice stramine tecto. Altaria duo consecrata.

1615. ... templum est reedificatum salvo quod necdum est tectum; brevi tegendum.

1616. Templum debite restauratum restat chorus una cum turri.

1617. Templum reedificatum nundum usui servit cum tecta straminea quae intus erant nundum ablata sunt. Quod his diebus facere cogitant. Restat chorus.

1618. Navis ecclesiae nunc parochianorum usui servit. Chorus adhuc desertus.

1620. Chorus nunc reedificatus.

1628. Ab intus ecclesia utcumque ornata.

de choor (1) en toren (2) worden weldra hersteld, en in 1620 is het gebouw geheel voltooid. Blijft nu nog de inwendige versiering, die, volgens de getuigenis van den deken, ook in 1628 was afgewerkt, en de herstelling van de sacristij, welke gansch opnieuw werd opgebouwd met steenen voortkomende van de afbraak van de oude sacristij en van het vroegere gasthuis. 't Werk werd onmiddellijk na 't paaschfeest aangevangen, en was rond 't feest van Sint Jan voltooid.

Pastoor Minne mocht echter niet lang genot hebben van den tempel, dien hij ter eere Gods zoo zorgvuldig herstelde. Hij bezweek aan de pest, den 5^{en} October 1628, en werd in de kerk begraven, naast zijne moeder, die weinige dagen te voren aan dezelfde ziekte gestorven was.

Stilaan ook kwam men terug in de meubelen.

(1) Gemeentearchief. Aanteekening in 't doopregister van pastoor Minne.

(2) Het contract tusschen den pastoor en de gemeente en Jasper de Smet nopens het herstellen van 't metselwerk van den toren is ons bewaard. Wij vernemen eruit, dat de aannemer 't bovengedeelte van den toren zooverre het bedorven was, moest afbreken, de oude galmgaten toemetselen, in 't nieuwe gedeelte er acht nieuwe steken, en een welfsel bouwen. Als materiaal mocht hij de steenen gebruiken voortkomende van het alsdan verlaten gasthuis. Het geheele werk werd voor tachtig gulden aangenomen. — Kerkarchief. Contract van 27 Februari 1619, *oorspr.* Ook het contract nopens den timmer is ons toegekomen: deze werd aangenomen door Peter de Visscher voor de som van vijfhonderd gulden. — Kerkarchief. Contract van 6 December 1618, *oorspr.*

Ongelukkiglijk zijn de kerkrekeningen, die ons daarover volledig zouden kunnen inlichten, verdwenen.

Wij weten toch, dat 't eerste waarvoor de inwoners zorgden, een tinnen kelk was en eene klok, die zij te Mechelen gingen koopen.

Later, in 1601, wij zegden het reeds, was er een zilveren kelk voorhanden, en in 1603 stond er een biechtstoel.

Wat de misgewaden betreft, die had pastoor Ooghe, toen hij, na den brand der kerk, naar Mechelen vertrok, met zich mede genomen, van waar zij eerst later, misschien wel bij de benoeming van pastoor De Smytere, in 1608, werden teruggebracht. Andere ook nog werden aangekocht, evenals, in 1618, nieuwe sacristijmeubelen.

In 1641, als blijkt uit een inventaris der kerkmeubelen, was er alles voorhanden wat tot een geregelden en zelfs luisterrijken kerkdienst behoorde (1).

Ook hadden, den 15 December 1639, de kerk- en armenmeesters te zamen met de schepenen en de bedezetters en onder goedkeuring der inwoners, last gegeven aan hunne gecommitteerden om twee klokken te laten gieten, en den 26 Maart van 't volgende jaar werden de beide klokken gedoopt. Te dier gelegenheid werd er dan ook eene omhaling gedaan, welke de voor den tijd groote somme van 396 gulden en 9 stuivers opbracht (2).

(1) Arch. van 't Aartsb. Inventaris van 1641.

(2) Kerkarchief. « *Liste van den offer gedaen bij de heeren gecompareert hebbende op de weydinge van de twee clocken...* »
Onder de meest milde gevers vinden wij Dierick Absaloens, peter

Tot het bewaren van het H. Sacrament was er, naar oud gebruik, een tabernakel in den muur gemaakt, totdat in 1678 pastoor Schrieckx er een nieuw op het altaar zelf plaatste.

Zoo komen wij stilaan tot de XVIIIe eeuw en tot het pastoorschap van Amandus Verschueren, die in 1701 de pastorij van Eppeghem bekwam.

't Is onder hem dat eerst het uurwerk werd aangekocht (1) in 1705, dan de kapel van den H. Clemens op nieuw gevloerd en, waarschijnlijk, alle drie de altaars vernieuwd.

Wanneer het hoogaltaar en het altaar van Onze Lieve Vrouw, dat de kerk voor hare huidige vergrooting versierden, gemaakt werden, zijn wij niet te weet gekomen. Misschien was het wel rond de jaren 1710-1715. Immers 't was in denzelfden tijd, in 1713, dat het altaar van Sint Clemens werd opgericht (2), en, in 1722, zien wij het kerkbestuur eene som aanvaarden van 150 gulden tot stichting van een jaargetijde voor Jan Verhaeren en zijne huisvrouw en tot delging eener schuld « over

van de groote klok, « Theodoor », die 30 gulden gaf, en Godfried van Lyenbrugge, peter der kleine klok, die 24 gulden schonk. Ook Jan van Campenhout, oud-kerkmeester, gaf 20 en de pastoor van Grimbergen 18 gulden. — De tweede klok werd in 1763 hergoten. Gemeentearchief, Doopregister n° 4.

(1) Kerkarchief, *Project ofte voorworp over het stellen van een horologie op den thoren van Eppeghem ;* 20 October 1705, *oorspr.* — Het uurwerk moest gemaakt worden door Jan de Laet van Mechelen en mocht 300 gulden courant geld kosten.

(2) Kerkvisitatie van 1713.

eenige jaren » gemaakt voor het « marbelizeeren van de autaren en andere noodige reparatiën » (1).

Pastoor Verschueren had waarschijnlijk de beschikbare middelen overschreden.

Gedurende een twintigtal jaren dan, vinden wij geene verdere werken aan te teekenen. In 1741 echter, onder pastoor Ceusters, besteedde men de vernieuwing aan, met zes pistolen en half (2), van den timmer en plafoneering boven den « zijbeuk langs den kant van de vont ».

Pastoor Ceusters stierf den 27 september 1742. Alvorens nog zijn opvolger genoemd was, bestelden de kerkmeesters, te zamen met den tijdelijken desservitor Jacobi, het maken van eenen nieuwen boog, voor dertien gulden (3), en van een nieuw doxaal, dat den 23 April 1743 werd aanbesteed aan Pieter Lesage voor de somme van honderd en achttien gulden courant (4).

Het laatste werk van belang dat men vóór den besloten tijd uitvoerde, was de nieuwe bevloering der kerk.

Werd het werk uitgevoerd zooals het de Aartsbischop in 1758 toestond, dan werd tezelfder tijd de gansche kerk eenen halven voet opgehoogd en het kerkhof anderhalven voet afgevoerd, om zoo ten minste

(1) Arch van 't Aartsb. *Reg. alienationum*, F, fol. 48.

(2) Kerkarchief. Acte van aanbesteding, 24 Mei 1741. *Oorspr.*

(3) Kerkarchief. Acte van aanbesteding, 30 October 1742. *Oorspr.* Dit is waarschijnlijk de boog bij den ingang der choor die van later werk is als 't overige.

(4) Kerkarchief. Acte van aanbesteding. *Oorspr.*

de kerk met het kerkhof gelijk te krijgen, terwijl men er eertijds met twee trappen moest in nederdalen. Het werk werd met de gewone inkomsten der kerk betaald (1).

Gedurende de fransche omwenteling blijkt het niet, dat de kerk buitengewoon geleden heeft. Ook de pastoor werd niet verjaagd, alhoewel hij in bijzondere huizen de mis moest lezen.

Wanneer in 1808 Henricus van den Schrieck tot pastoor werd aangesteld, klaagt deze ook niet over den vervallen toestand der kerk; uit zijne aanteekeningen blijkt integendeel, dat alles nog al in goeden staat was. Enkel had hij de gewaden te vernieuwen, en ook de klokken. In 1812 werd immers de toren door den bliksem getroffen; de houten spil en de beiaard gingen in de vlammen op. Ook het O. L. Vrouwenaltaar werd erg beschadigd. De herstellingswerken aan den toren echter werden nog 't zelfde jaar in de maand November voltrokken, en in 1816 werd er eene nieuwe groote klok gewijd (2).

Intusschen, sinds 't jaar '30, groeide de bevolking meer en meer aan, in zooverre dat langzamerhand ook de oude kerk te klein werd. Reeds onder pastoor Van Riel dacht men er aan de kerk te vergrooten. Tevens ook verklaarden vakmannen, dat de balken van het

(1) Archief van 't Aartsbisdom. *Miscell.* reg. DD, fol. 239.

(2) Zij weegt 1230 pond en had als peter Petrus van Roey en als meter Catharina Sterckx van Steenockerzeel.

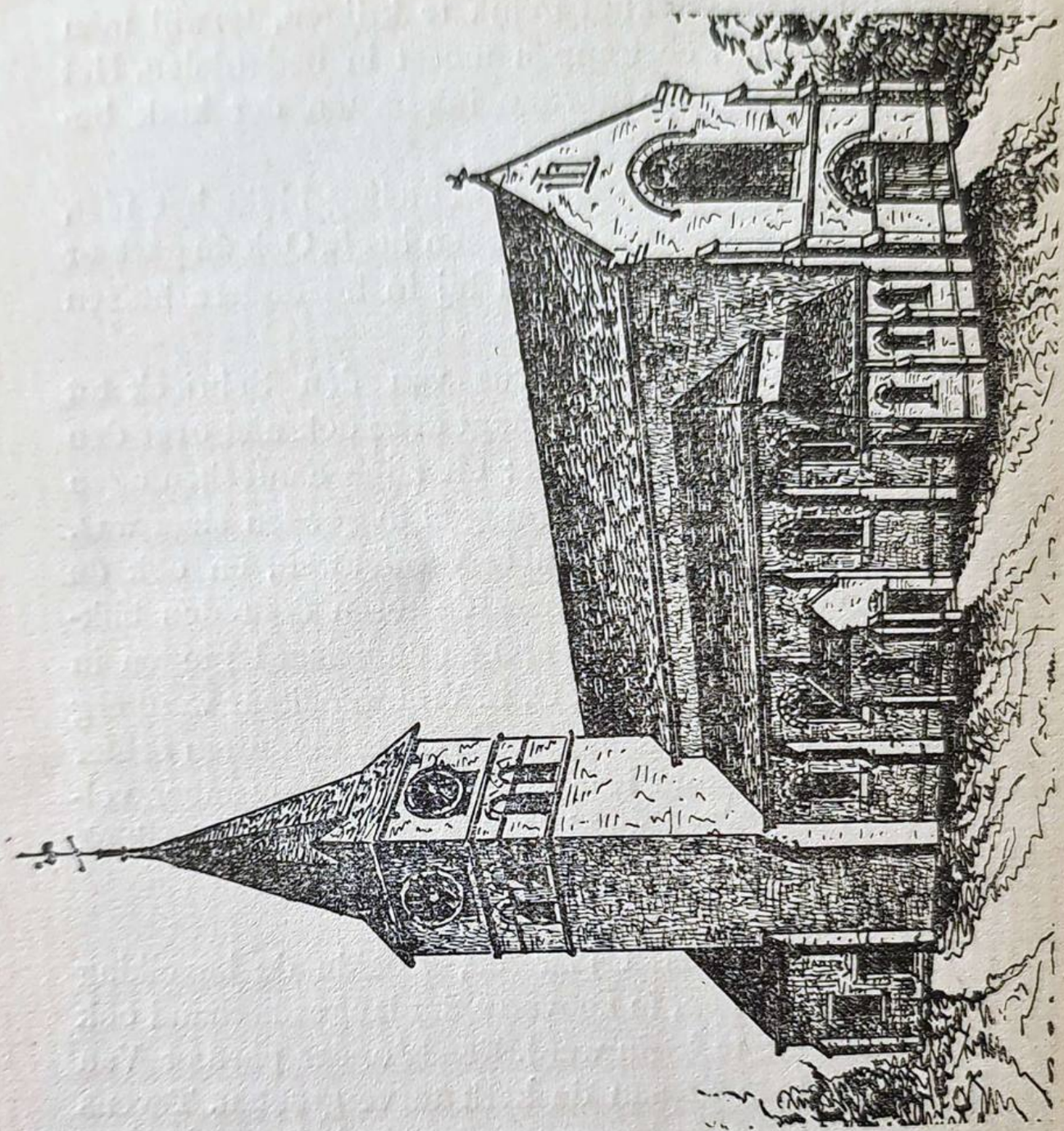

DE HERSTELDE KERK.

plafond in slechten staat waren, en de kerk eene algeheele herstelling behoefde.

't Is deze welke nu onlangs werd aangevangen, volgens de plans van den Antwerpschen bouwmeester Jules Bilmeyer (1).

Dank het edelmoedig samenwerken van kerkbestuur en gemeentelijke overheid (2), dank in 't bijzonder de vrijgevige ondersteuning van twee milde weldoeners,

(1) Alfred Capelle, van Linkebeek, nam het werk aan voor de som van 95,448 franken.

(2) Ware het onbescheiden hier de namen te herinneren der leden van kerk- en gemeenteraad, die zoo edelmoedig 't hunne hebben bijgedragen tot den nieuwen prachtigen bouw? Wij meenen het niet. 't Weze hun een hulde van dankbaarheid.

KERKBESTUUR.

Lodewijk Reynen, *pastoor*.
Frans Vanhamme-Symons, *voorzitter*.
August Van der Weeën-Van Steenwinkel, *schatbewaarder*.
Karel Cantinjaeu-Jacobs.
Jan Van Steenwinkel-Van Innis.
Emm. Camermans-Beukelaers.

GEMEENTEBESTUUR.

Baron de Roye de Wichen-Vilain XIIII, burgemeester.
Jan Van Steenwinkel-Van Innis, eerste schepene.
Lod. Ceulemans-Adriaensens, tweede schepene.
Frans Vanhamme-Symons.
Jozef Symons-Janssens.
Karel Cantinjaeu-Jacobs.
Frans Magnus-Van den Eynde.

mocht men er aan denken, goed en degelijk werk te verrichten en voor langen tijd in de geestelijke noodwendigheden van de steeds meer en meer bloeiende gemeente te voorzien.

Van de oude kerk blijft er thans niets meer over dan de choor, de muren van de zijbeuken, en de ooster- en zuidermuur van den kruisbeuk en ook de toren ; de zeventiende-eeuwsche vensters der zijbeuken hebben eenen nieuwen vorm gekregen, nieuw steenwerk is er in de bewaarde vensters geplaatst, en een nieuw kunstig opgevatte voorgevel zal de oude schuur in eenen waardigeren tempel veranderen.

AANHANGSEL.

I.

NAAMLIJST DER PASTOORS.

Henricus Michaelis, 1494 (1).
Albertus Saffhet, begin der XVIe eeuw (2).
Gregorius Rabbi (3).
Petrus Ooghe of Oculi, 15... † 1598 (4).
Nicolaus Le Marlier, 1605 (5).
Carolus De Smytere, 1608 (6).
Adrianus Minne, 1615 (7)-1628 (8).
Dominicus Schenkel of Schenkelius, 1629 (9)-1655 (10).

(1) Archief van 't Aartsbisdom, *Cameracensia*, III, 115 N°.
(2) Kerkvisitatie van ± 1520. Saffhet bediende niet zelf zijne parochie, 't was Egidius Colyns die hem verving.
(3) Die een jaargetijde stichtte dat reeds in de XVIIIe eeuw niet meer afgekweten werd. Kerkvisitatie van 1774.
(4) Tusschen de dood van Petrus Ooghe en de benoeming van Le Marlier werd de parochie eenigen tijd bediend door den Carmeliet Servatius van Espen.
(5) Archief van 't Aartsbisdom, *Man. Hovii*, B. 105.
(6) Ibidem, *Man. Hovii*, B. 108.
(7) Ibidem, *Man. Hovii*, B. 115.
(8) Ibidem, *Benef.*, E. 194.
(9) Ibidem, *Miscell.*, E. 174.
(10) Ibidem, *Miscell.*, I. 471.

Guilielmus Schriecx, 1657 (1)-1693, 11 Oct. (2).
Laurentius van de Poel, 1694 (3)-1700, 27 Oct. (4).
Amandus Verschueren, 1701 (5)-1719, 21 Jan. (6).
Josephus van Dalem, 1719 (7)-1721, 17 Jan. (8).
Joannes-Baptista Ceusters, 1721 (9)-1742, 26 Sept. (10).
Guilielmus Crockaert, 1743 (11)-1791, 8 Sept. (12).
Franciscus van Gijseghem, 1792 (13)-1808, 22 Meert.
Henricus van den Schrieck, 1808-1818, 3 Mei.
Franciscus de Los Rios, 1818-1828, 8 Febr. (14).
Henricus Binnemans, 1828-1849, 9 Jan.
Joannes-Baptista Goyvaerts, 1849-1859, 12 Febr.
Joannes-Baptista Straelen, 1859-1872, 1 Nov.
Petrus-Carolus Van Riel, 1872-1902, 19 Nov.
Ludovicus Reynen, 1902-

(1) Arch. van 't Aartsb., *Miscell.*, I. 476; *Benef.*, B. 95. Schriecx was eerst coadjutor van pastoor Schenkel en desservitor geweest.

(2) Kerkvisitatie van 1774. Schriecx werd vermoord door fransche soldaten die het dorp plunderden.

(3) Archief van 't Aartsbisdom, *Benef.*, D. 63; Kerkvisitatie van 1774.

(4) Ibidem, Kerkvisitatie van 1774.

(5) Ibidem, *Benef.*, D. 179, 182, 183.

(6) Ibidem, *Benef.*, E. 95; Kerkvisitatie van 1774.

(7) Ibidem, *Benef.*, E. 99.

(8) Ibidem, *Benef.*, E. 132. Van Dalem verbleef nooit te Eppeghem.

(9) Ibidem, *Benef.*, E. 139.

(10) Ibidem, *Benef.*, E. 134. — Grafsteen.

(11) Ibidem, *Benef.*, F. 263, 264, 270.

(12) Ibidem, *Benef.*, H. 194. — Grafsteen.

(13) Ibidem, *Benef.*, H. 199. — Grafsteen.

(14) Verplaatst naar Webbecom.

II.

GRAFSCHRIFTEN.

In de kerk :

DE EERSAME KOTLYNE | SMOUTS LYDT HIER BENED | SIE STERFT DĒ 14 DECEMBER | 1615 GODT GEVE HAR | ZILE VREDE | HUYSFROUWE VĀ HENDRIC ... | VERBECKE HIER MEYER — ENDE KOSTER DIE STERFT DEN ... |

HIER LEYT BEGRAVEN DEN EER | SAMEN JAN VAN CAMPENHAUDT | DIE STERFT DEN ... | ENDE DEER-BAERE CATHARINA | LEEMANS SYNE HUYSVROUWE | DIE STERFT DEN 1 MAY 1649 | BIDT VOOR DE ZIELEN.

VAN WILLEBRCH 1647 | HIER LEYT BEGRAVEN | KARSELIE VAN DER | STEDE SONE VAN | ADRIAEN VAN DER STEDE | *HIER LEYT BEGRAVEN* | *ANNA VAN SCHINGEN* | *HUISVROUWE VAN KARSILLE* | *VAN DER STEDE DIE* | *STERFT DEN 25 MEERT* | *1634 BIDT VOOR DE* | *ZIELEN* (1).

HIER LEYT BEGRAVEN | DEN EERWEERDIGEN | HEERE JACOB BAEL | MANS CAPELLAEN | DESER PROCHIE | VAN | EPPEGUM STERFT DE | 17 JA-NUARIUS 16 . 0 | BIDT VOOR DE ZIELE.

HIER LEYT BEGRAVEN DE | EERSAMEN KESTIAEN VAN DE | PER KERKMEESTER IN SYNEN | TYT DIE STERFT DEN 3 APRIL | 1663 ENDE ELISABET WILMES | SYNE WETTIGE HUYSVROUWE | STERFT DEN 11 JAN : 1669 | EN HARE TWEE SONE | FRANSCIS VAN DE PER ENDE JOOS | VAN DE PER | BIDT VOOR DE ZIELEN.

HIER LIGHT BEGRAVEN | JONCKER BALTHAZAR | ABSALOENS DIE STERFT | DEN 18 DECEMBER 1679

(1) Het gecursiveerde werd door eene latere hand ingekapt.

ENDE | JONCKVRAUWE FLORENTIA | VAN PAFFENRODE | SYNE COMPAGNE | DIE STERFT DEN 1 MEERT 1690 | BIDT VOOR DE ZIELEN.

D. O. M. | BEGRAEFPLAETSE | VAN | HENDRIK SCHEUNIS | STERFT ... | ... 17 ENDE | MARIA ... | STERFT ... 17

D. O. M. | HIER LEYDT BEGRAEVEN | DE EERW. HEERE | GUILLIELMUS CROKAERT | 9 JAEREN PASTOOR | TOT ELINGEN | ENDE | 18 JAEREN | TOT EPPEGHEM | GEBORTIGH VAN ANDERLECHT | OUDT 91 JAEREN | GEFONDEERT HEBBENDE | EEN JAERGETYDE | OVERLEDEN DEN 8 7ber | 1791 | R. I. P.

I H S | ... | DEN EERSAMEN | ... GHIF ... I . AM | ... 22 ... | ... JUNIUS 1682 | ... | HUISVROUWE DIE STERFT | DEN 6 AUGUSTUS 1694.

HIER IS BEGRAVEN | JOANNES DE HOECK | IN ZYN LEVEN SCHEPENEN | VAN EPPEGHEM | STERFT DEN ... | ENDE BARBARA LEEMANS | ZYNE HUISVROUW | STERFT DEN 3 APRIL 1728 | BIDT VOOR DE SIELEN |

Op het marmeren voetstuk van een Onze-Lieve-Vrouwebeelp (borstbeeld) door Geerts :

PRIEZ POUR L'AME DE FEUE | MADAME | LA BARONNE | CHARÉL DE WASPICK | NÉE BARONNE | VAN REYNEGOM D'IMPEL | DÉCÉDÉE A BRUXELLES | LE 8 JUILLET 1838.

Vóór de kerkdeur :

D. O. M. | SPIEGELT U NU DIE OP MY TREDEN | IK WAS ALS GY, NU LIGT BENEDEN | WANT ALS DE SEPTEMBERDAGEN VIEL | GAF IK MET PYNEN GODT MYN ZIEL | VRINDEN BIDT TOCH DIE DE ... L ... T | IK HEB HIER 21 JAREN PASTOR GHEWEEST | SONDAARS BEKEERT U NU TEN LESTEN | WANT GY MY VO 4 GEN MOET TEN LESTEN | BIDT NU VOOR DEN SIELE | VAN DEN EERW. JAN BAPTIST | CEUSTERS ALHIER BEGRAVEN | IN EEN KIST.

Op den Calvarieberg :

HIER LEYDE BEGRAVEN HEER JOANNES ANDREAS JOSEPHUS GISLENUS BARON VAN | REYNEGOM | HEERE VAN EETVELDE, IMPEL, RYKENRODE | MAJOR DER STADT BRUSSEL | SEDERT DEN 4 MAY 1749, STERFT DEN 28 OCTOBER 1788, OUSTEN SONE VAN SIMON | ENZ., ENZ., ENDE VAN VROUW ISABELLA PIPENPOY ; WIENS VOOROUDERS HUNNEN NAAM | HEBBEN VERCREGEN TEN JAERE 690 DOOR HET REYNIGEN DER AF GODERYEN | IN 'T GRAEFSCHAP VAN KENNERMERLAND, ALWAER TEN JAERE 792 STIRF | OP ZYN HOF VAN REYNEGOM RABOD DEN II KONINCK DER VRIESEN | DE NAERCOMELINGEN VERJAEGT SYNDE DOOR DE OORLOGEN HEBBEN | HUN GESTIGHT IN 'T RHYNLAND BY LEYDEN, ENDE VAN DAER TEN EYNDE | VAN DE REVOLUTIE VAN HOLLAND VOOR HET CATHOLYCKE GELOOF | ENDE GETROUWIGHEYDT AEN CAREL DEN V ENDE PHILIPPUS DEN II | VERDREVEN WERDEN IN DESE LANDEN MET CONFISCATIE VAN HUNNE GOEDEREN.

Op het kerkhof : Onder den Calvarieberg :

D. O. M. | GRAF PLAATSE | VAN DEN HOOGWELGEBOREN JONCKHEER | JOANNES GERARDUS VAN OUTHEUSDEN DE WOLFSLINDEN | GESTORVEN DEN 18 SEPTEMBER 1823 | VAN DE EDELE VROUWE | JOANNA MARIA DE MEESTER | ZYNE ECHTGENOOTE STERFT DEN 11 NOVEMBER 1851 | ENDE VAN HUNNE TWEE KINDEREN | JONCKVROUW BARBARA THERESIA | VAN OUTHEUSDEN GESTORVEN DEN 6 DECEMBER 1851 | ENDE JONCKHEER JACOBUS HENRICUS | VAN OUTHEUSDEN GESTORVEN DEN 21 JUNY 1805 | R. I. P.

Vóór de kerkdeur :

SEPULTURE | VAN DEN EERWEERDIGEN HEER | AMANDUS VERSCHUEREN | PASTOR DESER PAROCHIE VAN EPPEGHEM | GEBOORTIG VAN DE V ... HEYDE VAN GHEEL | GESTORVEN DEN 21 JAN ... | IN DEN OUDERDOM VAN ...9 JAEREN | NAAR DAT HY OMTRENT DE 19 ... EN | MET GROOTEN EIVER | SYN HERDERSAMBT | EN DE SYNE V ... D ... R | ARNOLDUS VERSCHEUREN |

OUDT SYNDE JA ... EN | STERFT DEN ... | BIDT VOOR DE ZIELEN.

HIER LEYT | BEGRAEVEN | DEN EERWEERDIGEN HEERE | FRANCISCUS | VAN GYSEGHEM | GEWEEST SYNDE OMTRENT DE | SESTHIEN JAEREN | PASTOR DESER PAROCHIE | GEBOREN TOT DENDERHOUTHEM SONE ADRIAEN | ENDE VAN JUDOCA GEYSELS | DIE STERFT DEN 22 MEERT 1808 | OUDT SYNDE 52 JAEREN | HEEFT GEFONDEERT EEN JAERGETYDE | VOOR HEM | ENDE SYNE FAMILIE | BIDT VOOR DE ZIELE | R. I. P.

HIER VOOR LEYT DEN EERW. | HEER H. VAN DEN SCHRIECK | GEBOREN TOT WINXELE | DEN LAETSTEN CANONINCH | REGULIER VAN T KLOOSTER | VAN BETHLEEM | PASTOR DEZER GEMYNT | STERFT DEN 3 MEY 1818 NAAR | 10 JAREN DEZE PAROCHIE | IN VEEL TEGENSPOED EN | SIEKTE MET STIGTIG | ZEDIG EN VREEDSAEM LEVEN | BEDIENT TE HEBBEN.

D. O. M. | BEGRAAFPLAATS | VAN DEN EERWAARDEN HEER | F. E. BINNEMANS | GEBOREN TE MEERHOUT GISTEL | DEN 19 APRIL 1793 | PASTOOR DEZER | PAROCHIE SEDERT 8 FEBRUARI | 1828 OVERLEDEN DEN 9 JANUARI | 1849 | R. I. P.

D. O. M. | HIER LIGT BEGRAVEN | DE EERWAERDE HEER | JOANNES BAPTISTA STRAELEN | GEBOREN TE TURNHOUT DEN 25 OCTOBER 1809 | PRIESTER GEWYD TE MECHELEN DEN 20 MEI 1857 | PASTOOR BENOEMD TE EPPEGHEM DEN 2 MEERT 1859 | SCHIELYK OVERLEDEN TE WEERDE | DEN 1 NOVEMBER 1872 | BIDT VOOR ZYNE ZIEL | R. I. P.

BID VOOR DE ZIEL VAN ZALIGER | EERW. HEER | PETRUS CAROLUS VAN RIEL | GEBOREN TE MERXEM DEN 8 MEERT 1825 | GEDURENDE 15 JAREN ONDERPASTOOR | EN 30 JAREN PASTOOR TE EPPEGHEM | ALDAAR OVERLEDEN DEN 19 NOVEMBER 1902 | R. I. P.